Department of Public Instruction, Mysore.

SANSKRIT TEXT

FOR THE

MYSORE MIDDLE SCHOOL

AND

LOWER SECONDARY EXAMINATIONS

OF

1931

VIKRAMARKA CHARITRAM

(STORIES 1—8)

MYSORE:
PRINTED AT THE GOVERNMENT BRANCH PRESS
1930

Price 0-3-0

1. The maximum time allowed for retention of a book shall be one fortnight. It may be borrowed again if not required by others.

2. No reference books shall be lent out.

3. No borrower shall have more than two volumes out of the Library at one time.

4. Borrowers must not pass books from one to another but must return them to the Librarian.

5. Library books must not be used as class-books.

6. Any one who defaces by writing or otherwise damages any book shall pay the full cost of the book or of the entire works, if it consists of more than one volume.

7. The borrower shall be responsible for the value of the books lent out to him if they are lost, damaged or otherwise cannot be returned to the Library when they are due or recalled.

8. The presence of the voucher with the Librarian shall be considered sufficient proof of the non-return of books.

1615-36 The Bangalore Press

विक्रमार्कमहाराजचरित्रम्.

प्रथमोपाख्यानम्.

भोजे राजनि सिंहासनमारोढुं समीपमुपयाते ।
प्रतिमैका विनिवार्य प्राह गुणान् विक्रमार्कदेवस्य ॥

ततो भोजराजो मन्त्रिणं संभाव्य, तत्सिंहासनं स्वनगराभ्यन्तरं नीत्वा, तत्र सहस्रमणिस्तम्भं मण्टपं कारयित्वा, तस्मिन् सुमुहूर्ते सिंहासनं प्रतिष्ठाप्य, ततः पुण्यतीर्थोदकैर्दिव्यौषधियुक्तैर्मन्त्रपूर्वकं द्विजैरभिषेचितः, पुरन्ध्रीभिर्नीराजितः, कविभिर्विप्रैराशीर्भिरभिनन्दितो, वन्दिभिः प्रशंसितश्चातुर्वर्ण्यं दानमानाभ्यां सम्मान्य, दीनान्धबधिरकुब्जादिभ्यो बहूनि धनानि दत्वा, छत्रचामराङ्कितो यावत् सिंहासनसालभञ्जिकामस्तके पदपद्मं निधायारोढुमाजगाम, तावत् सा सालभञ्जिका मनुष्यवाचा राजानमब्रवीत्—"भो महीपाल, तव विक्रमार्कस्येव शौर्यौदार्यसाहसादयो यदि विद्यन्ते, तदास्मिन् सिंहासने समुपवेष्टुमर्हसि." राजाब्रवीत्—"सालभञ्जिके, ममाप्यौदार्यादिकमन्यूनमस्ति, ममाप्यर्थिनस्तृप्यन्ति." तच्छ्रुत्वा सालभञ्जिकाभणत्—"राजन्नेतदेव तवानुचितम्, यदात्मानं प्रशंससि. यः स्वगुणान् परदोषान् वा कीर्तयति, स केवलं दुर्जनः ; सज्जनस्तु तथा न वक्ति. उक्तं च–

स्वगुणान् वा परदोषान् वक्तुं शक्नोति दुर्जनो लोके ।
परदोषान् वा स्वगुणान् वक्तुं शक्नोति सज्जनो नैव ॥

अन्यच्च—

आयुर्वित्तं गृहच्छिद्रं मन्त्रमौषधसंङ्गमौ ।
दानं मानावमानौ च नव गोप्यानि कारयेत् ॥ ”

इति सालभञ्जिकयोक्तं निशम्य विस्मितो भोजराजस्तामवदत्—“ सत्यमुक्तं त्वया, यः स्वगुणान् कीर्तयति स मूर्खः. मया यदात्मनो गुणाः कीर्तिताः तदनुचितमेव. तिष्ठत्वेतत्. यस्यैतत्सिंहासनं तस्यौदार्यादिकं कथय, श्रोतुं वाञ्छति मे श्रोत्रम्.” सालभञ्जिका भणतिस्म.—“ भो राजन्नेतत्सिंहासनं देवस्य विक्रमार्कस्य. स तु सन्तुष्टः कोटिशोऽर्थिभ्यः प्रयच्छेत्. उक्तं च—

निरीक्षिते सहस्रं तु नियुतं तु प्रजल्पिते ।
हासिते लक्षमाप्नोति तुष्टेऽर्थी कोटिशो नृपे ॥

किमेवंविधमौदार्यं त्वयि विद्यते ? ” श्रुत्वा भोजराजस्तूर्ष्णीं प्रत्यावर्तत.

इति प्रथमोपाख्यानम्.

अथ द्वितीयोपाख्यानम्.

चिरेण हुत्वाप्यनवाप्तकामं
द्विजं गिरौ कुत्रचिदार्तचेतसम् ।
कृतार्थयामास हि विक्रमोऽय-
मितीह पाञ्चालिकयाभिधीयते ॥

भूयोऽप्येकदा भोजराजः शुभमुहूर्ते यावद्विक्रमार्कसिंहासनमारोढुमाजगाम, तावद्द्वितीयसोपानस्था सालभञ्जिकाभणत्—"भो भोजराज, विक्रमार्कस्यौदार्यं यदि त्वयि विद्येत, तदास्मिन् सिंहासने समुपविश." राजा—"सालभञ्जिके, तस्यौदार्यादिकं कथय." सालभञ्जिका तु तद्वृत्तान्तं वक्तुमारेभे—

विक्रमादित्यो राज्यं कुर्वन्नेकदा चारानाहूयाब्रवीत्—"सर्वतः पृथिवीं परिभ्रमत. यत्र यत्र कौतुकप्रदं तीर्थं देवायतनमन्यानि वा तथाविधानि विलोकयथ, तन्मम निवेदयत." चारास्तु "यदाज्ञापयति देव" इति निष्क्रान्ताः. अथैकदा देशान्तरं परिभ्रम्यागतः कश्चिद्दूतो राजानं प्रणम्य व्यजिज्ञपत्—"देव, चित्रकूटपर्वतनिकटतपोवनमध्ये मनोहरः कश्चिद्देवालयोऽस्ति. तत्र च पर्वते अत्युदग्राच्छिखराद्विमला कापि जलधारा पतति. तत्र स्नानमात्रेण महापातकादीन्यपि नश्यन्ति. किं च—यस्तु पापीयान् स्नानमाचरति तस्याङ्गादतीवकलुषमुदकं निस्सरति. तेन स पूतो भवति. अन्यच्च—तत्र कश्चिद्ब्राह्मणो महति होमकुण्डे प्रतिदिनं होमं करोति. न जाने तस्य कति वत्सरा गता इति. प्रतिदिनं कुण्डाद्बहिः प्रेरितं भस्म पर्वताकारमस्ति. स केनापि न भाषते. एवमतिविचित्रं स्थानमद्राक्षीदयं जनः; तदुपरि देवः प्रमाणं" इति विरराम. तच्छ्रुत्वा राजा स्वयमेकाकी तेन सह तं गिरिं गत्वा परमानन्दं प्राप्य, "अहो! पवित्रमिदं स्थानम्. अत्र साक्षाज्जगदम्बिका वसति. पश्यत एव मे मनो निर्मलं भवति. किं पुनश्चिरं निवसतां?" इत्युक्त्वा तत्र निर्झरे स्नात्वा देवतां प्रणम्य यत्र ब्राह्मणो होमं करोति तत्र गत्वा तमपृच्छत्. ब्राह्मणः—"यदा सप्तर्षिमण्डलं रेवतीप्रथमचरणमध्यास्त, तदाहमयतिषि. जुह्वतो मे वर्षशतमभूत्. तथापि देवता प्रसन्ना

नाभूत्." तच्छ्रुत्वा राजा स्वयं देवतां स्मृत्वा जुहाव. तदापि देवता प्रसादं न विदधे. अनन्तरमिष्टसाहसो राजा स्वशीर्षमुत्कृत्य जुहोमीति यावत् कण्ठे खड्गं निचिक्षेप, तावद्देवता कृपाणं गृहीत्वाब्रवीत्—"भोः साहसिन्, प्रसन्नास्मि. वरं वृणीष्व." राजा—"अयं ब्राह्मणः चिरादतिनियतो जुहोति ; कुतोऽस्य ममेव प्रसादं न चकर्थ?" देवता—"भो राजन्नयं चिरादनुतिष्ठत्येव. परमस्य चेतः स्वस्थं न बभूव. चञ्चलहृदयस्य तपः फलाय न कल्पते. उक्तं च—

अङ्गुल्यग्रेण यज्जप्तं यज्जप्तं पर्वलङ्घनैः ।
व्यग्रचित्तेन यज्जप्तं त्रिविधं निष्फलं भवेत् ॥

तथा च—

न काष्ठे विद्यते देवो न पाषाणे न मृण्मये ।
भावे हि विद्यते देवस्तस्माद्भावो हि कारणम् ॥

किंच—

मन्त्रे तीर्थे द्विजे दैवे दैवज्ञे भेषजे गुरौ ।
यादृशी भावना यत्र सिद्धिर्भवति तादृशी ॥"

राजा—"यदि प्रसन्ना जाता मम, तर्ह्यस्य ब्राह्मणस्य मनोरथं संपूरय." देवी—"भो विक्रम, महाद्रुम इव देहश्रममविगणय्य परश्रमं परिहरसि. उक्तं च—

छायामन्यस्य कुर्वन्ति स्वयं तिष्ठन्ति चातपे ।
फलन्ति च परार्थेषु नात्महेतोर्महाद्रुमाः ॥

तथा च—

परोपकाराय वहन्ति निम्नगाः
परोपकाराय दुहन्ति धेनवः ।

परोपकाराय फलन्ति भूरुहाः
परोपकाराय सतां विभूतयः ॥ "

इति राजानं स्तुत्वा ब्राह्मणस्य मनोरथमापूर्यान्तरधात्. ततो राजा स्वनगरमगमत्.

इतीमां कथां कथयित्वा सा सालभञ्जिका भोजमब्रवीत्— "त्वमेतदासनमारोढुमभिलषसि. विक्रमार्कगुणास्तु त्वयि न दृश्यन्ते." तच्छ्रुत्वा राजा तूष्णीं बभूव.

इति द्वितीयोपाख्यानम्.

अथ तृतीयोपाख्यानम्.

दत्तानि चत्वारि महार्णवेन
रत्नान्यसौ विक्रमभूमिपालः ।
महीसुराय प्रददाविती मां
कथां तृतीया प्रतिमाभिधत्ते ॥

पुनरपि भोजे कदाचित् सिंहासनमारोढुमागते, तृतीया सालभञ्जिकाऽवदत्—"भो राजन्नेतत्सिंहासनं तेनाऽध्यासितव्यं यस्मिन्विक्रमस्यौदार्यं विद्यते." भोजः—"सालभञ्जिके, तस्यौदार्य-वृत्तान्तं ब्रूहि." सालभञ्जिका—"राजन्, यदि श्रोतुं वाञ्छसि तर्हि कथयामि.

विक्रमार्कसदृशो भूमण्डले कोऽपि नास्ति. तस्य चेतस्य-णुमात्रोऽपि विकल्पो नासीत्. उक्तं च—

उद्योगः साहसं धैर्यं बुद्धिः शक्तिः पराक्रमः ।
षडेते यस्य तिष्ठन्ति तस्य दवोऽपि शङ्कते ॥

अन्यच्च—यस्त्वतिथीनां मनोरथं पूरयति तस्येप्सितं देवः सम्पादयति ; तथाचोक्तं—

कृतो विनिश्चयः पुंसा देवः पूरयतीप्सितम् ।
विष्णुचक्रं गरुत्मांश्च नास्ति तस्य यदाहवे ॥

तथा च—

उत्साहसंपन्नमदीर्घसूत्रं
क्रियाविधिज्ञं विषयेष्वसक्तम् ।
शूरं कृतज्ञं दृढनिश्चयं च
लक्ष्मीः स्वयं वाञ्छति वासहेतोः ॥

एवं सकलगुणाधिवासो विक्रमार्कः सर्वसम्पत्परिपूर्णः सकलमपि महीमण्डलं पालयन्नेकदा स्वमनस्यचिन्तयत्—

अनित्योऽयं संसारः. कदा कस्य किं भविष्यतीति न ज्ञायते. अतः समुपार्जितं द्रव्यं न दानभोगादिना विना सफलं भवति. तस्य सत्पात्रे दानमेव प्रथमं फलम्. यस्य तन्न भवेत् तन्नाशमेव प्राप्नुयात्. उक्तं च—

दानं भोगो नाशस्तिस्रो गतयो भवन्ति वित्तस्य ।
यन्न ददाति न भुङ्क्ते तस्य तृतीया गतिर्भवत्येव ॥

तथा च—

दातव्यं भोक्तव्यं सति विभवे सङ्ग्रहो न कर्तव्यः ।
पश्येह मधुकराणां संचितमर्थं हरन्ति लोकेऽन्ये ॥

किं च—

अनुभवत दत्त वित्तं मान्यं मानयत सज्जनं भजत ।
अतिपरुषपवनलुलिता दीपशिखेवाऽतिचञ्चला लक्ष्मीः ॥

अपि च—

उपार्जितानां वित्तानां त्याग एव हि रक्षणम्।
तटाकोदरसंस्थानां परीवाह इवाम्भसाम्॥

इत्येवं विचार्य सर्वस्वदक्षिणं कमपि यज्ञं कर्तुमुपाक्रमत. ततः शिल्पिभिरतिमनोहरं यज्ञायतनं कारयामास. सर्वा अपि यज्ञसामग्रीः संपादयामास. देवर्षियक्षगन्धर्वसिद्धादीनाह्वाययत्. ब्राह्मणाश्च समाजग्मुः, सर्वे राजानो बान्धवाश्च. तत्रान्तरे राजा समुद्राह्वानाय कञ्चन ब्राह्मणं प्रेषयत्. सोऽपि समुद्रतीरं गत्वा गन्धपुष्पाक्षतादिभिः समुद्रमभ्यर्च्याब्रवीत्—"भगवन्, रत्नाकर, विक्रमार्को यज्ञं करिष्यति. तेन प्रेषितोऽहं त्वदाह्वानार्थं समागतोस्मि" इति जलमध्ये पुष्पाञ्जलिं विक्षिप्य क्षणं तस्थौ. तत्र न कोऽपि प्रत्युवाच. ततो ब्राह्मणस्तटान्निवृत्य यथागतं यावदाजगाम, तावद्देदीप्यमानशरीरः कश्चिन्महीसुरः समागत्य तमवदत्—"त्वं किल विक्रमेणास्मानाह्वातुं प्रेषितः. तेन या संभावना कृता सास्मान् प्राप्तैव. एतदेव सुहृल्लक्षणं यत् समये दानमानादिः. उक्तं च—

ददाति प्रतिगृह्णाति गुह्यमाख्याति पृच्छति।
भुङ्क्ते च भोजयत्येव षड्विधं मित्रलक्षणम्॥

तथा च—

गिरौ मयूरो गगने च मेघो
लक्षान्तरेऽर्कः सलिले च पद्मम्।
लक्षद्वये ग्लौः कुमुदानि भूमौ
तयोस्तु मैत्री न तयोर्हि दूरम्॥

मम नायमवसरः समागन्तुम्; यथार्हमुपकरिष्यामि; अमूल्यानि रत्नानि चत्वारि दास्यामि, प्रयच्छ तस्मै. एषां माहात्म्यं

शृणु. एषामिदं रत्नं यद्धनादि वस्तु स्मर्यते तद्ददाति. द्वितीयं यत् तु भक्ष्यभोज्यादिकममृतकल्पं तदुत्पादयति. तृतीयं हस्त्यश्वरथपादातं बलं प्रजनयति. चतुर्थं दिव्यं वस्त्राभरणादिकं प्रसूते." इत्यभिधाय रत्नानि दत्वा समुद्रेऽन्तरधात्. तदनन्तरं ब्राह्मणस्तानि रत्नानि गृहीत्वा चिरादुज्जयिनीनगरमगमत्. अत्रान्तरे यज्ञं समाप्य राजावभृथस्नानं विधाय सर्वान् लोकान् परिपूर्णमनोरथानकरोत्. ब्राह्मणोऽपि राजानमवलोक्य मणीनां गुणानकथयत्. राजा—"ब्राह्मण, यज्ञदक्षिणाकालमतिलङ्घ्य समागच्छः. सर्वस्वमर्थिसात् कृत्वा केवलोऽस्मि. अतस्त्वमेवैतेषां रत्नानां यदेकं तुभ्यं रोचते तद्गृहाण." ब्राह्मणः—"महाराज, अहं गृहिणीं पुत्रं स्नुषां च पृष्ट्वा सर्वेभ्यो यद्रोचते तद्गृह्णीयाम्." राजा—"तथा कुरु." ब्राह्मणोऽपि स्वभवनमागत्य तद्वृत्तान्तं तेषामकथयत्. तन्निशम्य पुत्रोऽभ्यभाषत—"यद्रत्नं चतुरङ्गं बलं ददाति तद्गृह्णीयाम, सुखेन राज्यमायाति." पिता—"प्राज्ञो राज्यं नापेक्षेत.

राम प्रव्रजनं बलेर्नियमनं पाण्डोः सुतानां वनं
वृष्णीनां निधनं नले च नृपतौ राज्यात् परिभ्रंशनम् ।
कारागारनिषेवणं च मरणं संचिन्त्य लङ्केश्वरे
दृष्ट्वा राज्यविडम्बनादुपगतं दुःखं न तद्वाञ्छति ॥

यस्माद्धनादिकं लभ्यते तद्गृह्णीयाम, तेन तु सर्वमपि लभ्यते.

उक्तं च—

न तदस्ति जगत्यस्मिन् यदर्थेन न सिध्यति ।
इति निश्चित्य मतिमान् धनमेकं प्रसाधयेत् ॥"

भार्या—"यद्रत्नं षड्रसोपेतं चतुर्विधान्नं प्रसूते, तद्गृहीतव्यम्. सर्वेषां प्राणिनामन्नमेव जीवधारणम्.

उक्तं च—

अन्नं विधात्रा विहितं मर्त्यानां जीवधारणम् ।
तदनादृत्य मतिमान् प्रार्थयेन्न तु किञ्चन ॥"

अथ स्नुषा—"यद्रत्नं वस्त्राभरणादिकं प्रसूते तद्ग्राह्यम्.

तथा च—

भूषणैर्भूषयेदङ्गं सदा विभवसारतः ।
शुचिसौभाग्यसिद्ध्यर्थमायुष्यस्याभिवृद्धये ॥
सुहृदानन्दनं मुख्यमुत्सवेषु विभूषणम् ।
रत्नाधिदेवतातुष्टिर्भूषणस्य विधारणात् ॥"

एवं परस्परं चतुर्णां विवादो लग्नः. ततो ब्राह्मणो राज्ञः समीपमागत्य विवादं न्यवेदयत्. राजापि तच्छ्रुत्वा तस्मै ब्राह्मणाय चत्वार्यपि रत्नानि ददौ.

इति कथां कथयित्वा सालभञ्जिका भोजमब्रवीत्—"औदार्यमेव सहजो गुणः शरीरिणाम्.

तथा हि—

चम्पकेषु सुवर्णत्वं कान्तिर्मुक्ताफलेषु च ।
यथेक्षुदण्डे माधुर्यमौदार्यं सहजं तथा ॥

त्वय्येवमौदार्यं विद्यते चेदस्मिन् सिंहासने उपविश" तच्छ्रुत्वा राजा तूष्णीं बभूव.

इति तृतीयोपाख्यानम्.

अथ चतुर्थोपाख्यानम्.

भूसुरेण कृतिना कृतज्ञताशोधनाय तनयो महीपतेः ।
एकदा कुहनयापहारितो गूढमित्यभिनिवेदयत्यसौ ॥

भूयोऽप्येकदा सिंहासनमारोढुमागच्छति भोजे, सालभञ्जिकाऽब्रवीत्—"यदि त्वमौदार्येण विक्रमार्कमनुसरेस्तर्हीदं सिंहासनमारोह." राजा—"ब्रूहि मे तस्यौदार्यवृत्तान्तम्." ततः सालभञ्जिका कथां कथयितुमारेभे.

विक्रमादित्यो राज्यं कुर्वत्युज्जयिन्यां ब्राह्मणः कोऽपि सकलविद्याविचक्षणः सकलगुणालङ्कृतश्च परमपुत्त्रः समभवत्. तं चैकदा तत्प्रेयसी जगाद—"भोः प्राणनाथ, पुत्त्रं विना गृहस्थस्य गतिर्नास्तीति स्मृतिपुराणविदः समामनन्ति.

अपुत्रस्य गतिर्नास्ति स्वर्गो नैव च नैव च ।
तस्मात् पुत्रमुखं दृष्ट्वा भवेत् पश्चाद्धि तापसः ॥

शर्वरीदीपकश्चन्द्रः प्रभातोद्दीपको रविः ।
त्रैलोक्यदीपको धर्मः सुपुत्रः कुलदीपकः ॥

नागो भाति मदेन खं जलधरैः पूर्णेन्दुना शर्वरी
शीलेन प्रमदा जवेन तुरगो नित्योत्सवैर्मन्दिरम् ।
वाणी व्याकरणेन हंसमिथुनैर्नद्यः सभा पण्डितैः
सत्पुत्रेण कुलं नृपेण वसुधा लोकत्रयं भानुना ॥"

तच्छ्रुत्वा भूसुरः प्राह—"प्रिये, सत्यमवादीः. परमुद्यमेन विना द्रव्यं, गुरुशुश्रूषां विना विद्या, परमेश्वरप्रसादं विना संततिश्च न लभते.

उक्तं च—

निरन्तरं सुखापेक्षा हृदये यदि वर्तते ।
कृत्वा भावं दृढं नित्यं भवानीवल्लभं भजेत् ॥"

तदाकर्ण्य ब्राह्मणी पुनर्जगाद—"भोः स्वामिन्, जानासि किल सर्वम्. कुतः परमेश्वरप्रसादनं किमपि नानुतिष्ठसि?" ब्राह्मणः—"भोः प्रिये, युक्तमाह भवती.

युक्तियुक्तमुपादेयं वचनं बालकादपि ।
विदुषा तु सदा ग्राह्यं वृद्धादपि न दुर्वचः ॥"

इत्युक्त्वा विप्रः परमेश्वरप्रसादनाय रुद्रानुवाकैरयजत. अथैकदा रात्रौ ब्राह्मणं स्वप्ने जटामकुटधारी वृषभवाहनः शैलतनयासमाश्लिष्टवामतनुश्चन्द्रकलावतंसः परमेश्वरश्चक्षुषोः पदमवतीर्यैवमवदत्—"पुत्र, प्रदोषव्रतमाचर. तेन तव पुत्रो भविष्यति" इति. ब्राह्मणस्तु प्रबुद्धः ससंभ्रममुत्थाय, स्वप्नवृत्तान्तं वृद्धेभ्यो निवेदयामास. तेऽब्रुवन्—"तात, यथार्थोऽयं स्वप्नः. उक्तं च स्वप्नाध्याये—

देवो द्विजो गुरुर्वापि पितरो लिङ्गिनस्तथा ।
यद्वदन्ति वचः स्वप्ने तत् तथैव विनिर्दिशेत् ॥

अस्मिन् व्रतेऽनुष्ठिते सर्वथा तव पुत्रो भविष्यति" इति. तेषां वचनं मनसि कृत्वा ब्राह्मणो मार्गशीर्षशुद्धत्रयोदश्यां मन्दवासरे कल्पोक्तप्रकारेण प्रदोषव्रतमन्वतिष्ठत्. अथानुष्ठिते च व्रते, परमेश्वरः प्रसन्नो भूत्वा पुत्रमस्मै प्रायच्छत्. तदनन्तरं ब्राह्मणस्तस्य जातकर्म विधाय द्वादशे दिवसे देवदत्त इति नाम च कृत्वाऽवशिष्टान्यन्नप्राशनचौलोपनयनादीनि कर्माणि यथाकालमकार्षीत्. वेदान् साङ्गानध्यापयामास. ततः षोडशे

वर्षे गोदानादिकं विधाय सुरूपां बुद्धिशीललक्षणसंपन्नां कामपि कन्यकामान्विष्य तस्य विवाहं कृत्वा जीवनं परिकल्प्य स्वयं तीर्थयात्रां कर्तुकामः पुत्राय बुद्धिमेवमुपादिदेश—"पुत्र, श्रूयतामुपदेशोऽयम्. इह परत्र च सुखकारी मया कथ्यते." देवदत्तः—"आर्य, धन्योऽस्मि. यथेच्छमुपदिशतु भवान्." पिता—"वत्स, अतिकष्टां दशां प्राप्तोऽपि स्वधर्माचारं मा परित्यज. परैः सह विवादं मा कार्षीः. सर्वभूतेषु दयां कुरु. परमेश्वरे भक्तिं विधेहि. परस्त्रियो मा विलोकय. बलवद्विरोधं मा कुरु. मर्मज्ञेष्वनुवृत्तिं विधेहि. प्रस्तावसदृशं वद. स्ववित्तानुसारेण व्ययं कुरु. सज्जनानाश्रय. दुर्जनान् परिहर. स्त्रीभ्यो गुह्यं मा वद." एवमन्याश्च नीतीरुपादिश्य स्वयं वाराणसीं जगाम. ततो देवदत्तः पितुरुपदेशं पालयन् तत्रैव नगरे सुखमुवास. अथैकदा होमाय समिधः समाहर्तुं स महदरण्यं प्रविश्य यावत् समिधश्चिच्छेद, तावद्विक्रमो राजा मृगयार्थं विपिनमवगाह्य महान्तमेकं सूकरमनुधावन् तत्रागत्य देवदत्तं दृष्ट्वा पुरमार्गं जानन्नपि पप्रच्छ. तेन पृष्टो देवदत्तः स्वयमग्रे गच्छन् राजानं नगरमनीनयत्. तदनन्तरं राजा देवदत्तं बहुधा सम्मान्य कुत्रापि राजकार्ये न्ययुङ्क्त. एवं महान् कालः समतिचक्राम. अथैकदा राजा मध्येसभमवादीत्. "कथमहं देवदत्तकृतादुपकारादुत्तीर्णो भविष्यामि? यदयं मां महतोऽरण्यान्नगरमनैषीत्?" तदा कोऽपि जगाद—"हन्तायं महापुरुषः! यत् कृतमुपकारं चिरादपि न विस्मरति.

तथा चोक्तम्—

प्रथमवयसि पीतं तोयमल्पं स्मरन्तः
शिरसि निहितभारा नारिकेळा नराणां ।

सलिलममृतकल्पं दद्युराजीवितान्तं
न हि कृतमुपकारं साधवो विस्मरन्ति ॥

ब्राह्मणस्तु राज्ञो वचनं श्रुत्वा स्वमनसि विचचार. "अहो! राजा किमेवं वदति? किंनामाहमुपाकरवम्? किमेतत् तथ्यं वा मिथ्या वा? अस्य प्रत्ययं पश्येयम्." इति विचार्य राजपुत्रमपहृत्य स्वमन्दिरे संगोप्य तस्य कण्ठभूषणमेकं स्वभृत्यहस्ते दत्वा विपण्यां विक्रेतुं प्रैषयत्. अस्मिन्नवसरे राजमन्दिरे "राजकुमारः केनापि चोरेणापहृतो मारित" इति महान् कोलाहलः समभूत्. राजापि पुत्रमार्गणाय सर्वत्राधिकारिणः प्राहिणोत्. तदा ते सर्वतः परिभ्रमन्तो विपणिमध्ये दैवादाभरणहस्तं देवदत्तभृत्यमपश्यन्. ततस्तदाभरणं राजकुमारस्येति ज्ञात्वा तं बद्ध्वा राजसमीपं निन्युः; राजापि तं दृष्ट्वोवाच. "रे रे भृत्य, पापिष्ठ, कथमेतदाभरणं तव हस्ते समागतं?" भृत्यः—"अहं देवदत्तस्य भृत्यः. एतदाभरणं विपणिमध्ये विक्रीय धनमानयेति तेन प्रेषितोऽस्मि." ततो राजा देवदत्तमाहूयैवमपृच्छत्—"एतदाभरणं कस्ते ददौ?" देवदत्तः—"न कोऽपि. अहमेव धनलोलुपस्तव कुमारं हत्वा तद्भूषणानि गृहीत्वा तेषामिदमेकमाभरणं विक्रेतुमदाम्. इदानीं यद्रोचते तुभ्यं तत् कुरु. मम कर्मवशादेवं बुद्धिरुत्पन्ना." इति भणित्वाऽवनतवदनस्तस्थौ. तच्छ्रुत्वा राजा किमपि प्रतिकर्तुं न शशाक. तदा सभ्यः कश्चिदाह—"अहो! अयं सर्वधर्मशास्त्रवेत्ता; कथमीदृशे पापे कर्मणि बुद्धिमकरोत्?" अपरः कश्चिदाह—"किं चित्रम्? स्वकर्मणा प्रेरितस्यैवं बुद्धिरजायत.

उक्तं च—

किं किं करोति न प्राज्ञः प्रेर्यमाणः स्वकर्मभिः।
प्रागेव हि मनुष्याणां बुद्धिः कर्मानुसारिणी ॥"

तत्र परे केचन राजानमब्रुवन्—"देव, यदयं बालघाती, पुनः स्वर्णस्तेयी च, ततः खादिरेण शूलेन हन्तव्यः." तदा मन्त्रिणः प्राहुः—"इमं तिलांशखण्डान् कृत्वैतन्मांसेन गृध्रेभ्यो बलिर्दातव्यः." इति तेषां वचनं श्रुत्वा राजा जगाद—"भोः सभ्याः, अयं ममाश्रितः पुरमार्गप्रदर्शनादुपकारी च. अतोऽस्मिन् गुणदोषचिन्ता न कार्या.

उक्तं च—

चन्द्रः क्षयी प्रकृतिवक्रतनुः कळङ्की
दोषाकरः स्फुरति मित्रविपत्तिकाले ।
मूर्ध्ना तथापि सततं ध्रियते हरेण
नैवाश्रितेषु महतां गुणदोषचिन्ता ॥

किं च —

उपकारिषु यः साधुः साधुत्वे तस्य को गुणः ।
अपकारिषु यः साधुः स साधुः सद्भिरुच्यते" ॥

इति भणित्वा राजा देवदत्तमवलोक्य सखे, किञ्चिदपि भयं चेतसि मा कार्षीः. मम पुत्रो बलीयसा पुराकृतेन कर्मणा हतः. किं नाम त्वया कृतम्? प्राकृतं को वा लङ्घयितुं क्षमेत.

तथा हि—

माता लक्ष्मीः पिता विष्णुः स्वयं च विषमायुधः ।
तथापि शम्भुना दग्धः प्राकृतं केन लङ्घ्यते ? ॥

अन्यच्च—महत्यरण्ये पतितं मां नगरमनीनयः किल. अत्र प्रत्युपकारसहस्रैरपि न तावकमृणमपनेतुं प्रभवामि." इति समाश्वास्य तं वस्त्राभरणादिना सम्भाव्य विससर्ज. देवदत्तस्तु परमानन्दभरितस्तं कुमारं स्वगृहादानीय राज्ञे ददौ. ततः विस्मितेन

राज्ञाऽभाणि. "देवदत्त, किमेवं कृतं?" देवदत्तः—"भो राजन्, श्रूयताम्. त्वया सभामध्ये बहुवारम् देवदत्तकृतादुपकारात् कथमुत्तीर्णो भविष्यामीति भणितम्. अतस्तव चित्तपरीक्षणार्थं मयैवं कृतम्. त्वयि प्रत्ययो दृष्टः. क्षन्तव्योऽयमपराधः." राजा—"यः कृतमुपकारं विस्मरति स एव पुरुषाधमः." देवदत्तः—"देव, विनापि कारणं सकलजगतामुपकरोषि. अतस्त्वमेव सुजनो लोके.

तथा चोक्तम्—

ते सुजनास्ते धन्यास्ते कृतिनस्ते हि सुकृतिनो लोके ।
ये कारणं विनापि च परहितकारणाय जीवन्ति ॥

इति राजानं स्तुत्वा देवदत्तो राज्ञानुज्ञातः स्वगृहमयासीत्.

इति कथां कथयित्वा सालभञ्जिका भोजमब्रवीत्, "राजन्, त्वय्येवमौदार्यं न विद्यते, तदिदमास्थातुं नार्हसि." तच्छ्रुत्वा राजा तूष्णीं निर्जगाम.

इति चतुर्थोपाख्यानम्.

अथ पञ्चमोपाख्यानम्

मणीननर्घान् वणिजः कुतोऽपि
क्रीत्वा दशैतेष्वपि पञ्च नावे ।
भृत्याय दत्वापततेवशिष्टान्
ददौ स राजेति निगद्यतेऽद्य ॥

पुनरपि भोजे समागत्य सिंहासनसोपाने पादं विन्यस्यति, तावदन्या सालभञ्जिका निवार्य गिरमेवं व्याजहार—

विक्रमादन्यः कोऽपि नेदमारोढुमर्हति. तत्तुल्यश्चेदर्हति. श्रूयतां ब्रवीमि तस्यौदार्यम्. विक्रमार्के महीं पालयत्येकदा कश्चिद्रत्नवणिक् समेत्य रत्नमनर्घमेकं राजहस्ते समर्पितवान्. राजा देदीप्यमानं तदादाय परीक्षकानाकार्याऽभणत्—"कीदृश-मेतद्रत्नम्? कियन्मूल्यमर्हति? निश्चित्य कथयत" परीक्षकास्त-द्रत्नं साधु निरूप्य—"राजन्नमूल्यमेतद्रत्नम्. अस्य मूल्यं निर्णेतुं न केऽप्यत्र प्रभवन्ति." तच्छ्रुत्वा राजा तस्मै भूरि द्रव्यं दत्वा-ब्रवीत्—"भो सार्थवाह, किमीदृशमन्यदस्ति?" वणिक्—"देव, नात्र सन्ति, ग्रामे तु दश विद्यन्ते, यदि जिघृक्षा देवस्य, तर्हि प्रेषयिष्यामि." राजा तेषामेकैकस्य चतुस्सहस्रं सुवर्णानि मूल्यं निर्णीय तावद्धनं दत्वा सहैव तेन चतुरमेकं भृत्यं प्रेष्य अष्टभि-र्दिवसैरत्रागच्छेरित्यादिदेश. सोऽपि "यदाज्ञापयति देवः" इत्याज्ञां शिरसि कृत्वा झडिति निर्जगाम. रत्नानि गृहीत्वा पुनरागच्छति च तस्मिन् मध्येपथं महती वृष्टिरासीत्. तथाचोभयकूलपरि-पूर्णा नद्येका प्रवहति स्म. तदुत्तरं तीरं गन्तुमशक्नुवन्नाविक-माहूयाऽवदत्—"नाविक, रत्नहारं मामिमां नदीमुत्तारय." नाविकः—"अये पथिक, अद्यैषा नदी वेलामतिक्रम्य प्रवहति. कथमुत्तार्यतां? अन्यच्च, महानद्युत्तरणं बुद्धिमता वर्जनीयम्.

उक्तं च—

महानदीप्रतरणं महापुरुषनिग्रहम्।
महाजनविरोधं च दूरतः परिवर्जयेत्॥

तथा च—

चरित्रे योषितां पूर्णसरित्तारे नृपादरे।
सर्पमैत्र्ये वणिग्वाक्ये विश्वासं नैव कारयेत्॥"

भृत्यः—"अये कर्णधार, यदुक्तं त्वया तत् सत्यमेव. मम तु महत् कार्यमस्ति." कर्णधारः—"कथय किं तत्" भृत्यः—"यद्यहमद्यैव रत्नानि गृहीत्वा देवपादमूलं न गच्छेयं तदाज्ञाभङ्गाद्राजा मम निग्रहं करिष्यति." नाविकः—"तर्हि तेषां मम पञ्च रत्नानि यदि दास्यसि, त्वां नदीमिमामुत्तारयिष्यामि." ततो भृत्यस्तस्य पञ्च रत्नानि दत्वा नदीमुत्तीर्य राजसमीपमागत्य सविनयं प्रणम्य पञ्च रत्नानि ददौ. तदा राजाऽब्रवीत्—"किमु रे पञ्चैव समानीतानि? कुत्रावशिष्टानि पञ्च?" भृत्यः—"देव श्रूयतां विज्ञाप्यते. अहं यथादेशमितो निर्गत्य वणिजा सह रत्ननगरं प्रविश्य तेन दत्तानि दश रत्नानि गृहीत्वा ततो निर्गत्य यावदागच्छम्, तावन्मार्गे कापि वृष्टिरतिमहती समभूत्. तदा कापि तटिनी कूलमुल्लङ्घ्य प्रतिभयं प्रवहति स्म. अहं तु यथादिष्टकालं स्वामिचरणौ पश्येयमिति नदीमुत्तरीतुं नाविकाय पञ्च रत्नानि दत्तवानस्मि. पञ्चरत्नानीमानि समानीतानि. यद्यादिष्टः समयोऽतिलङ्घ्येत, तदाज्ञाभङ्गो भवेत.

आज्ञाभङ्गो नरेन्द्राणां विप्राणां मानखण्डनम् ।
पृथक्छय्या च नारीणामशस्त्रो वध उच्यते ॥"

इत्युक्त्वा देवः प्रमाणमिति विरराम. राजा तु तद्वचनं श्रुत्वा परं संतुष्टः सम्मान्यावशिष्टान्यपि रत्नानि तस्मै प्रादात्.

इति कथां कथयित्वा सालभञ्जिका भोजराजं प्रति "भो देव, किमेवमौदार्यं त्वयि विद्यते? यदि विद्येत तर्ह्युपाविश" इत्यवदत्. तदाकर्ण्य भोजस्तूष्णीमन्तःपुरमविशत्.

इति पञ्चमोपाख्यानम्.

अथ षष्ठोपाख्यानम्

इतः परं विक्रमभूमिपाल-
स्तपश्चरंतं किल वर्णिनं मुदा ।
पुरेऽभिषिच्य प्रददौ धनानि
भूरीति सैषा प्रतिमाद्य शंसति ॥

भोजराजः पुनः शुभे मुहूर्ते सिंहासनमारोढुमाजगाम. तावदपरा सालभञ्जिका निवार्य बभाण—"भो राजन्, यः पुनरौदार्येण विक्रममनुकरोति स एव सिंहासनमधिरोढुमर्हति." भोजः—"तस्यौदार्यवृत्तान्तं कथय." सालभञ्जिका—"देव, श्रूयताम्.

विक्रमादित्यो राज्यं कुर्वन्नेकदा वसन्तोत्सवे सकलान्तःपुरवधूसमेतः क्रीडार्थं शृङ्गारवनमगमत्. तत्र च—

माकन्देषु नवोदयेषु मुदिता माध्वीरसास्वादिनी
झङ्कारैकपरायणा विरहिणां मानच्छिदोबम्भराः ।
हृष्यत्पल्लवतल्लजाङ्कुरलवास्वादोन्मिषत्पञ्चमा
भूपालं हृदि विभ्रमाकुलतरं भूयो वितेनुः पिकाः ॥

मन्देन चन्दनमहीधरमारुतेन
व्यानर्तिता नवलताः कुसुमावतंसाः ।
जह्रुर्दृशौ च हृदयं च नरेश्वरस्य
घ्राणं च भृङ्गनिनदैर्मधुरैः श्रवश्च ॥

नानाविधतरुलतोपशोभिते तस्मिन् प्रमदवने राजा कदाचिद्वापीषु, कदाचित् कुसुमास्तीर्णेषु लताग्रहेषु, कदाचित् तरुतलेषु, कदाचिच्चन्द्रकान्तमणिमयेषु सौधेषु, सहैवान्तःपुरवनिताभिः विहरन् महान्तं कालमनैषीत्.

तत्र कश्चिद्ब्रह्मचारी कुत्रापि तरुमूले तपश्चरन् राजानं तत्रागतं दृष्ट्वा स्वमनस्यचिन्तयत्—"अहो! तपः कुर्वता मया जन्म वृथैव नीतम्. स्वप्नेऽपि किञ्चित् सुखं नानुभूतम्. यावज्जीवं कष्टेन कालं नीत्वा मृतस्तपःफलं भोक्तेति कोयं विचारः? 'विषयसुखं सर्वमेव दुःखानुविद्धम्, तदव्ययसुखोदर्कमेव तपः समाचरेत' इति मूर्खाणां प्रलपितम्. उक्तं च—

त्याज्यं सुखं विषयसंगमजन्म पुंसा
दुःखोपसृष्टमिति मूर्खविचारणैषा ।
व्रीहीनपास्य च सितोत्तमतण्डुलाढ्यान्
कः कांक्षते तुषकणान् मतिमान् धरित्र्याम् ॥

तत् महत् कष्टं कृत्वापि संसारसुखमेव भोक्तव्यम्. उक्तं च—

असारभूते संसारे सारः सारङ्गलोचना ।
तदर्थं धनमिच्छन्ति तत्त्यागे तु धनेन किम्? ॥"

इत्यादि चिन्तयित्वा "विक्रमश्चायं दैवादत्र समायातः; तमेनं याचित्वा संसारसुखमनुभविष्यामि" इति निश्चित्य राजसमीपमागत्य "महाराज, चिरं जीव" इत्याशिषं प्रायुङ्क्त. राजा तु तमासने समुपवेश्यापृच्छत्–"भो ब्रह्मन्! कुतः समागतोऽसि?" ब्रह्मचारी—"अहमत्रैव जगदम्बिकापरिचर्यां कुर्वन् तिष्ठामि. नित्यमेवं परिचरतो मे पञ्चाशद्वर्षाणि व्यतीतानि. अहं तु ब्रह्मचारी. अद्य निशायां याममात्राऽवशिष्टायां देवता मां स्वप्ने समेत्य 'वत्स, तवाहं प्रसन्नास्मि. त्वमिदानीं गृहस्थाश्रमं स्वीकृत्य पुत्रमुत्पाद्य पाश्चान्मोक्षे मनो निधेहि. अन्यथा तव गतिर्नास्ति. उक्तं च—

ऋणानि त्रीण्यपाकृत्य मनो मोक्षे निवेशयेत् ।
अनपाकृत्य मोक्षं तु सेवमानः पतत्यधः ॥

दानशौण्डो विक्रमादित्यमहाराजस्तूर्णमेवात्रागमिष्यति ; स तु तव मनोरथं पूरयिष्यति' इत्येवमादिश्यान्तरधात्. तदहं प्रबुध्य भवन्तमागतं च दृष्ट्वा समागतोऽस्मि." इत्येवमनृतमवादीत्. तच्छ्रुत्वा राजा स्वमनस्यचिन्तयत्. "किमेतत् सत्यं स्यात्? एवमेतत्. देवता स्वप्ने नाकथयत्. असावेव लोभादनृतं वदति. आस्तामेतत्. तथाप्ययमार्त इव दृश्यते. सर्वथास्य मनोरथं पूरयिष्यामि.

उक्तं च—

दत्त्वार्ताय नृपो दानं शून्यलिङ्गं प्रपूज्य च ।
परिपाल्याश्रितान् नित्यमश्वमेधफलं भजेत् ॥"

इत्यादि विचार्य तत्र नगरमेकं निर्माय तत्र तं संस्थाप्य शतं विलासिनीः पञ्चशतं तुरङ्गान् चत्वारिंशद्रथान् चतुस्सहस्रं भटांश्च तस्मै ब्राह्मणाय ददौ. किं च—राजा चण्डिकानगरमिति तस्य नगरस्य नाम चकार. ततः परिपूर्णमनोरथो ब्राह्मणः कृतोद्वाहमङ्गळस्तं राजानमाशीर्भिरभिववर्ष. राजापि निजनगरं जगाम.

इति कथां सालभञ्जिका भोजाय कथयामास. भोजस्तु तादृशमौदार्यमात्मन्यपश्यन् तूष्णीं जगाम.

इति षष्ठोपाख्यानम्.

अथ सप्तमोपाख्यानम्.

मध्येसमुद्रं क्वचिदद्रिशृङ्गे
दुर्गालये प्रेतकबन्धयुग्मम् ।
चक्रे सजीवं पृथुसाहसेन
राजेति सेयं प्रतिमा ब्रवीति ॥

पुनरपि भोजः कदाचिच्छुभमुहूर्ते समुचितसन्नाहः सिंहासनमारोढुमुपचक्रमे. तदान्या सालभञ्जिकाऽवदत्—"भो राजन्, तथाविधं साहसमौदार्यं धैर्यं च यस्यास्ति स एवेदं सिंहासनमधिरोढुमर्हति." राजा—"सालभञ्जिके, कीदृशं तत्?" सालभञ्जिका—"भो राजन्, शृणु. विक्रमादित्ये राज्यं कुर्वति, लोके दुर्जनः कण्टको नास्ति. सर्वे जनाः सदाचारसम्पन्नाः; ब्राह्मणा वेदशास्त्राभ्यासादि स्वधर्मचर्यापराः, षट्कर्मनिरताश्च बभूवुः; सर्वस्यापि वर्णस्य पापाज्भयं, प्राणिषु दया, परमेश्वरे भक्तिः, देहे निर्ममता, नित्यानित्यवस्तुविचारः, परत्रविषये बुद्धिः, वाचि सदुक्तिः, परिपालने दार्ढ्यं, हृदये चौदार्यमभूत्. एवं सर्वोऽपि लोकः पवित्रभूतान्तःकरणो राज्ञः प्रसादात् सुखेनाऽवर्तत. तस्यां चोज्जयिन्यां धनदो नाम कश्चिदूरुजः समभूत्. तस्य सम्पदां मर्यादा नास्ति. यानि वस्तूनि भुवने सुदुर्लभानि तानि तत्र सुलभानि. एवं सकलसम्पत्समाश्रितस्य तस्यैकदा चेतसि सर्ववस्तुष्वनित्यबुद्धिरुदभूत्.

हन्त! निस्सारोऽयं संसारः. सर्वं च वस्तुजातमनित्यम्. उक्तं च—

गगननगरकल्पः संगमो वल्लभानाम्
जलदपटलतुल्यं यौवनं वा धनं वा।
स्वजनसुतशरीरादीनि विद्युच्चलानि
क्षणिकमिति समस्तं विद्धि संसारवृत्तम्॥

तथा च—

शरणमशरणं वा बन्धमूलं नराणाम्
क्षणपरिचितदारा द्वारमापद्गणानाम्।
विपरिमृशत पुत्राः शत्रवः सर्वमेतत्
त्यजत भजत धर्मं निर्मलं पुण्यकामाः॥

अतः संसारिणां धर्म एव शरणम्.

उक्तं च—

धर्मो रक्षति रक्षितो ननु हतो हन्तीह स प्राणिनो
हन्तव्यो न तु यः स एव शरणं संसारिणां सर्वदा ।
धर्मः प्रापयतीह तत्पदमपि ध्यायन्ति यद्योगिनो
नो धर्मात्सुहृदस्ति नैव च सुखी नो पण्डितो धार्मिकात् ॥

धर्मः शर्म भुजङ्गपुङ्गवपुरीसारं विधातुं क्षमो
धर्मः प्रापितमर्त्यलोकविपुलप्रीतिस्तदाशंसिनाम् ।
धर्मः स्वर्नगरीनिरन्तरसुधास्वादोदयस्यास्पदं
धर्मः किं न करोति मुक्तिवनितावैवाहभाग्यान्तरम् ॥

अपि च—

धर्मसंग्रहार्थमुपार्जितं द्रव्यं सत्पात्रे दातव्यम्. तस्मिन् समर्पितं तद्बहुगुणं भवेत्.

तथा हि—

पात्रविशेषे न्यस्तं सौगुण्यं भजति वित्तमाधातुः ।
जलमिव समुद्रशुक्तौ मुक्ताफलतां पयोदवृन्दस्य ॥

न्यग्रोधस्य यथा बीजं स्तोकं सुक्षेत्रभूमिगम् ।
बहुविस्तीर्णतां याति तद्वद्दानं सुपात्रगम् ॥

इत्यादि बहुधा विचार्य श्रोत्रियानाहूय, तत्सकाशाद्दानकाण्डोक्तानि विविधानि दानानि श्रुत्वा सर्वमेव निजधनं सत्पात्रेभ्यो दत्वा पवित्रान्तःकरणः पुनरपि विचारयति स्म—'अहो मयैतदनुष्ठितं दानव्रतादिकं तदा सफलं भवेत्, यदा द्वारवतीं गत्वा श्रीकृष्णं द्रक्ष्यामि' इति विचार्य द्वारवतीं प्रति निर्गत्या-समुद्रतीरं गत्वा कञ्चन नाविकमाहूय समुचितमातरं निर्णीय

भिक्षुकयोगिनो वैदेशिकान् नावमारोप्य स्वयं चारुह्य तैः सह धर्ममेदुरास्तास्ताः कथाः कथयन् स यावदगच्छत्, तावत् समुद्रमध्ये कश्चित् समुदीर्णः पर्वतस्तेन दृष्टः. तत्र महानेको देवालयोऽदृश्यत. धनदस्तु देवालये गत्वा भुवनेश्वरीं गन्धपुष्पाक्षतादिभिरुपचारैरभ्यर्च्य नमस्कृत्य तस्या वामभागे छिन्नमस्तकं स्त्रीपुरुषयुगळं दृष्ट्वा पुरस्स्थितभित्तिभागे लिखितान्यक्षराणि पपाठ— 'यदा कोऽपि परोपकारी परमैश्वर्यसंपन्नो द्वात्रिंशल्लक्षणोपेतः स्वकण्ठरुधिरेण भुवनेश्वरीमर्चयिष्यति, तदेदं स्त्रीपुरुषयुगळं सजीवं भविष्यति' इति. एवं पठित्वा सविस्मयो धनदः पुनरपि नावमारुह्य द्वारवतीं गत्वा श्रीकृष्णं दृष्ट्वा प्रणम्यास्तावीत्.

एकोऽपि कृष्णस्य कृतः प्रणामो
दशाश्वमेधावभृथेन तुल्यः ।
दशाश्वमेधी पुनरेति जन्म
कृष्णप्रणामो न पुनर्भवाय ॥

इत्येवं स्तुत्वा श्रीकृष्णं षोडशभिरुपचारैः सम्पूज्य यद्यदपूर्वं वस्तु समानीतं तत् सर्वं समर्प्य तत्र दिनत्रयमुषित्वा ततो निर्गत्य कतिपयैर्दिनैर्निजनगरमाजगाम. आगत्य च सर्वानपि बान्धवान् कृष्णप्रसादेन सम्भाव्य—

रिक्तपाणिर्नपश्येत्तु राजानं दैवतं गुरुम् ।
नैमित्तिकं विशेषेण सुहृदं फलकामुकः ॥

तथा च—

इष्टां भार्यां प्रियं मित्रं पुत्रं चापि कनीयसम् ।
रिक्तपाणिर्नपश्येत्तु तथा नैमित्तिकं प्रभुम् ॥

इति विचिन्त्य प्रभाते किमप्यपूर्वं प्राभृतं गृहीत्वा विक्रमार्कं द्रष्टुं जगाम. गत्वा च सविनयं कृष्णप्रसादं दत्वा तदादिष्टेचासने

समाससाद. ततो राजा यात्राक्षेमं पृष्ट्वा, किं किमपूर्वं दृष्टमिति वणिजमपृच्छत्. सोऽपि समुद्रमध्योदीर्णभुवनेश्वर्यालयदृष्टकबन्धवृत्तान्तमवदत्. तच्छ्रुत्वा समुपजातकुतूहलो राजा तेन सार्धं प्राप तदपूर्वं स्थानम्. तत्र च देवतावामभागे पतितं कबन्धयुगळमपश्यत्. अपाठीच्च तान्यक्षराणि. तदनन्तरं राजा भुवनेश्वरीं स्तुत्वा खड्गं कोशादाकृष्य यावत् कण्ठे चकार, तावत् कबन्धयुगळं सशिरः सजीवं च समभूत्. देवतापि राज्ञो हस्तस्थितं खड्गमाकृष्याब्रवीत्—'भो राजन्, प्रसन्नास्मि. वरं वृणीष्व' राजाब्रवीत्—'भो देवि, प्रसन्नासि यदि, तर्ह्यस्य मिथुनस्य राज्यं देहि.' ततो देवी तथेति तस्य मिथुनस्य राज्यमदात्. राजापि धनदेन सह निजपुरमाजगाम."

इति कथां कथयित्वा सालभञ्जिका राजानमब्रवीत्—"एवंविधं साहसादिकं त्वयि न दृश्यते." तच्छ्रुत्वा राजा ततो विरराम.

इति सप्तमोपाख्यानम्.

अथ अष्टमोपाख्यानम्.

काश्मीरदेशे विपुलं तटाकं
वणिक्कृतं पूरयितुं जलेन ।
बलिं प्रदातुं निजकण्ठरक्तै-
रियेष राजेति निगद्यतेद्य ॥

भूयोऽपि भोजराजे यथापूर्वमागच्छति, पाञ्चालिकान्या निषिध्य जगाद—"भोजराज, इदं पुनरनन्यसाधारणमासनम्;

यदि भवान् विक्रमविश्रुतेन साहसादिना भूष्यते, तदा त्वामनुजानामि." राजा किञ्चिदवनतमुखः—"सालभञ्जिके, कथय तस्यौदार्यादिवृत्तान्तं यदि जानासि." साब्रवीत्—

भो राजन् शृणु. विक्रमो राजा भूमण्डले प्रवृत्ता बहुविधाः कथाश्चारमुखेन निरवशेषं जानन् वसुमतीं पर्यपालयत्. उक्तं च—

गावो गन्धेन पश्यन्ति वेदेनैव द्विजातयः ।
चारैः पश्यन्ति राजानश्चक्षुर्भ्यामितरे जनाः ॥

किं च—यो राजा भवति तेन सर्वापि लोकस्थितिर्ज्ञातव्या, अपि च—अर्थिनः पूजनीयाः, प्रजाः सम्यक् परिपालनीयाः, दुष्टाश्च दण्डनीयाः, न्यायेन धनोपार्जनं कर्तव्यम्, अर्थिषु पक्षपातो विधेयः. एतान्येव राज्ञः पञ्च यज्ञकर्माणि.

तथा हि—

दुष्टस्य दण्डः सुजनस्य पूजा
न्यायेन कोशस्य च संप्रवृद्धिः ।
सुपक्षपातोऽर्थिषु राज्यरक्षा
पञ्चैव यज्ञाः कथिता नृपाणाम् ।

अन्यच्च—

किं देवकार्येण नराधिपस्य
कृत्वा निरोधं विषयस्थितानाम् ।
तदेव कार्यं जपयज्ञहोमा
येन द्विजानां न पतन्ति राष्ट्रे ॥

एवं विक्रमे राज्यं कुर्वति सत्येकदा चारा भूमण्डलं परिभ्रम्य राज्ञः सकाशमागत्य राज्ञा पृष्टा व्यजिज्ञपन्—

"देव, काश्मीरदेशे महाद्रव्यसम्पन्नः कश्चिद्वणिगस्ति. स च धर्मनिरतेन चेतसा पञ्चक्रोशविस्तारं तटाकमेकमचीखनत. तन्मध्ये किञ्चिद्बिलमदृश्यत. तत्र च देवो नारायणः शयानः

समदृश्यत. स तस्य चायतनं कारयामास. परन्तु तस्मिन्नुदकं न लेभे. भूयोपि जलोद्गमनिमित्तं वरुणमुद्दिश्य ब्राह्मणैर्जपमकारयत्. तदपि मुधा बभूव. तत एकदा खिन्नमानसे वणिजि तटाकतीरे समुपविश्य "अहो! केनाप्युपायेनोदकं न लभ्यते, वृथा श्रमो जातः" इति चिन्तयति. अधिगगनममानुषी कापि सरस्वती समजायत. "भो वणिक्पुत्र किमर्थं निश्वसिषि? महाराजलक्षणयुक्तस्य पुरुषस्य कण्ठरक्तेन यदा तटाकं सिच्यते, तदा विमलोदकमाविर्भविष्यति, नान्यथेति." स तदाकर्ण्य तटाकतीरे महदन्नसत्रमकल्पयत्. तत्र च भोक्तुं स्वदेशवासिनो विदेशवासिनश्च जनाः समाययुः. तदानीं तत्र स्थिताः वणिगादेशकारिणो भृत्याः विदेशवासिनां पुरत एवमवदन्. "यः कोऽपि स्वकण्ठरुधिरेण तटाकं सिञ्चति तस्य शतभारसुवर्णं दीयते" इति. तद्वचस्सर्वेप्यश्टण्वन् कोपि तत्साहसं तु नाङ्गीकृतवान्. एवंविधं महच्चित्रं दृष्टमस्माभिः."

इत्येवं चाराणां वचनं श्रुत्वा विक्रमार्कः स्वयं तत्र गत्वा बिलशयनं देवं प्रणम्यातिमनोज्ञमतिविशालं तटाकं दृष्ट्वा विस्मितो मनस्येवमकरोत्—

"यदि मम कण्ठरक्तेन तटाकं सिञ्चामि, तदेदं जलैः संपूर्णं भवेत्. अनेन च सकललोकानामुपकारो भवेत्. इदं मम शरीरं वर्षशतमपि स्थित्वा सर्वथा विनाशमेव यास्यति. अतः शरीरममत्वं न कार्यम्. परोपकाराय शरीरमपि दातव्यम्.

उक्तं च—

शतमपि शरदां वै जीवितं धारयित्वा
शयनमधिशयानः सर्वथा नाशमेति ।
सुलभविपदि देहे सूरिलोकैकनिन्द्ये
न विदधति ममत्वं मुक्तकान्तोत्सुकास्ते ॥

किं च—

सर्वदैव रुजाक्रान्तं सर्वदैव शुचो गृहम्।
सर्वदा विपदां प्राप्यं मर्त्यानां देहपञ्जरम्॥
तैरेव फलमाक्रान्तमनन्तं पुण्यकर्मणाम्।
येषां तु जन्म न स्वार्थे यैः शरीरं परार्थितम्॥"

एवं विचार्य पुरस्स्थितप्रासादगर्भगतजलशयनस्य विष्णोः पूजां विधाय नमस्कृत्य बभाण—"भो देव जलशायिन्, द्वात्रिंशल्लक्षणसंपन्नस्य पुरुषस्य कण्ठरक्तं वाञ्छसि? तर्हि ममास्य कण्ठरक्तस्य तृप्तो भूत्वा तटाकमेनं जलैः परिपूरय" इति संप्रार्थ्य यावत् कण्ठे खड्गमकरोत् तावदेव भगवान् खड्गं धृत्वा जगाद—"वीर, तवाहं प्रसन्नोऽस्मि. अलमनेन साहसेन; विरम, वरं वृणीष्व." राजाऽवदत्—"देव, यदि मम प्रसन्नो जातोसि, तहीमं तटाकं जलैः परिपूरय." देवः—"राजन्, त्वमस्मात् स्थानान्निर्गत्य यावत् पश्चात् पश्यसि, तावज्जलैः परिपूर्णस्तटाको भविष्यति." राजा तच्छ्रुत्वा ससंभ्रमं तटाकतीरमारुरोह. तावत् सरोऽपि जलैः परिपूर्णमदृश्यत. राजा विक्रमार्कोऽपि तेन वणिजा स्तूयमानस्तेन समर्पितं शतभारसुवर्णं कस्मैचिद्विवाहार्थिने दरिद्राय ब्राह्मणाय दत्त्वा स्वनगरमगमत्.

इति कथां कथयित्वा सालभञ्जिका राजानमब्रवीत्—"भो राजन्, त्वय्येवमौदार्यपरोपकारसाहसप्रभृतयो गुणा विद्यन्ते चेत्, तर्ह्यस्मिन् सिंहासने समुपविश." तदाकर्ण्य राजा तूष्णीं बभूव.

इत्यष्टमोपाख्यानम्.